

СЕКЦІЯ 7. СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 37.018.15:159.922.7

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ШКОЛЯРІВ ІЗ СИНДРОМОМ ДАУНА

Соколова Г.Б., к. психол. н.,
старший викладач кафедри дефектології та фізичної реабілітації
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

У статті визначені теоретичні основи структурно-функціональної моделі психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна, в основу яких покладено системний підхід. Наступним кроком дослідження визначено з'ясування особливостей психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна, який містить окремі компоненти підтримки дітей (особливості особистості, поведінкові характеристики, самооцінка, соціальна пристосованість, взаємини з оточуючими, рівень шкільної мотивації) та батьків (особливості особистості, емоційний стан, ставлення до хвороби дитини, рівень емоційного вигорання), виявлення специфіки функціонування в умовах школи та сім'ї.

Ключові слова: школярі із синдромом Дауна, психологічний супровід, структурно-функціональна модель.

Соколова А.Б. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ С СИНДРОМОМ ДАУНА

В статье обозначены теоретические основы структурно-функциональной модели психологического сопровождения школьников с синдромом Дауна, в основу которых положен системный подход. Следующим шагом исследования предложено определение особенностей психологического сопровождения школьников с синдромом Дауна, которое содержит отдельные компоненты поддержки детей (особенности личности, поведенческие характеристики, самооценка, социальная приспособленность, взаимоотношения с окружающими, уровень школьной мотивации) и родителей (особенности личности, эмоциональное состояние, отношение к болезни ребенка, уровень эмоционального выгорания), выявление специфики функционирования в условиях школы и семьи.

Ключевые слова: школьники с синдромом Дауна, психологическое сопровождение, структурно-функциональная модель.

Sokolova A.B. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF SCHOOLCHILDREN WITH DOWN SYNDROME

The article describes the theoretical foundations of the structural and functional model of psychological accompaniment of schoolchildren with Down's syndrome, based on a systematic approach to the consideration of psychological support. The next step in the study was to determine the characteristics of psychological support for schoolchildren with Down's syndrome, which contains separate components of child support (personality characteristics, behavioral characteristics, self-esteem, social fitness, relationships with others, level of school motivation) and parents (personality, emotional states, attitudes towards illness of the child, level of emotional burnout), and reveal the specificity of functioning in the conditions of school and family.

Key words: schoolchildren with Down's syndrome, psychological support, structural and functional model.

Постановка проблеми. Проблема психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами загострюється в сучасних умовах соціального життя в Україні, особливо нині, коли спостерігається зростання випадків народження дітей із вродженими порушеннями в розвитку. Зокрема, це стосується категорії дітей із синдромом Дауна.

Недостатня розробленість проблеми надання психологічної допомоги школярам із синдромом Дауна в процесі соціальної взаємодії та їхнім батькам стосовно ставлення до хвороби або порушень розвитку

дитини, повної інформації про наслідки для дитини та сім'ї визначили вектор нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попередній аналіз проблеми психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна дає змогу дійти висновку про існування нагальної проблеми створення єдиної структурно-функціональної моделі досліджуваного об'єкта. Незважаючи на широку представленість видів супроводу («підтримка» Т. Горолатової, Т. Черникової, І. Мушкевич, Н. Самойлової; «соціально-психологічна допомога» О. Альшаніної;

«подолання різних труднощів у психічному розвитку» Т. Глазкової, Л. Гречко, М. Губанової, Е. Данілавичюте, Т. Єгорової, Ю. Зам'ятіної, Т. Калініної, В. Кобильченка [2], А. Колупаєвої [3], Н. Спіріної, О. Таранченко; «збереження психологічного здоров'я» А. Гордєєвої; «психолого-педагогічний супровід» М. Битянової, Ю. Галлямової, Р. Дем'янчук, О. Федоренко, А. Хілько, І. Йокубаускайте) подібна полісемантика не сприяє концептуалізації та операціоналізації супроводу як суто психологічного інструменту в роботі фахівця [2; 5; 7].

Мета статті – визначити теоретичні основи структурно-функціональної моделі психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічний супровід як цілісний комплекс є складним та багатограним, його прояви полісуб'єктні, тому найбільш конструктивним є підхід, що передбачає створення структурно-функціональної моделі. Ця модель має, з одного боку, відобразити найбільш важливі аспекти психологічного супроводу в інтересах дитини із синдромом Дауна, а з іншого – вибірково включити в себе досягнення в суміжних галузях психологічної науки (когнітивної, вікової, диференціальної психології тощо).

У сучасній науці поняття «модель» інтерпретується по-різному, така багатозначність цього поняття ускладнює визначення його особливостей і створення єдиної класифікації моделей. Доцільно розглянути основні інтерпретації поняття «модель» у науці загалом і в психології зокрема.

Термін «модель» (від лат. «Modelium» – міра, образ, спосіб) позначає спосіб (прообраз) або річ, подібну іншій; аналог будь-якого об'єкта, явища або системи, які є оригіналом під час використання методу моделювання; подумки представлена чи матеріально реалізована система, яка відтворює комплекс важливих властивостей і здатна заміщати об'єкт у процесі пізнання.

Отже, модель завжди:

- а) об'єктивно відповідає пізнаваному об'єкту;
- б) заміщає його на певних етапах пізнання;
- в) надає інформацію про об'єкт, який моделюється.

У науці наявні багато підстав створення моделей: за характером моделей, модельованих об'єктів, за сферами їх застосування та рівнями; засобами моделювання. У зв'язку з таким різноманіттям критеріїв кожна з класифікованих моделей може бути неповною.

Тому найбільш оптимальними способами дослідження психологічного супроводу можуть бути: структурні, функціональні або змішані (структурно-функціональні) моделі. Визначимося, який тип моделі є доцільним та найбільш оптимальним для контексту нашого дослідження психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна: структурні моделі імітують внутрішню організацію оригіналу, імітують спосіб поведінки оригіналу, але динаміка структур, як правило, не розглядається; функціональні моделі характеризуються відносною незалежністю функції від структури, тобто підтверджують наявність потенційної безлічі конкретних структур, здатних виконувати цю функцію, що забезпечує компенсаторні механізми дії психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна. Тому, на наш погляд, найоптимальнішою буде змішана, структурно-функціональна модель психологічного супроводу, оскільки вона поєднує вимоги до особливостей суб'єкта та його поведінки з опорою на численні варіанти шляхів реалізації цієї поведінки.

Створюючи структурно-функціональну модель психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна, ми спиралися на такі положення:

1) будь-яка людина є цілісною системою, яку можна розглядати як підсистему ще більшої системи, її можна досліджувати, розкладаючи на частини, вивчати кожну частину окремо, співвідносити із соціальним оточенням, тобто кожна людина є стратифікованою, багаторівневою системою (В. Ганзен, І. Павлов);

2) виходячи з концепції Н. Вінера, в природі та психіці людини немає некерованих процесів, причому управління психічними процесами має певну ієрархію: ендопсихіка керує тілом та сама управляється екзопсихічними впливами;

3) основу перетворень у контексті структурно-функціональної моделі становлять багатоступінчасті процеси, що включають:

- отримання попередньої інформації про досліджуваний об'єкт;
- аналіз і оцінка отриманої інформації;
- створення умов для реалізації структурно-функціональної моделі;
- контроль за виконанням завдань емпіричної моделі по каналах зворотного зв'язку.

Виходячи з цього, нами були намічені основні етапи створення структурно-функціональної моделі психологічного супроводу дітей із синдромом Дауна.

1. Формулювання проблеми дослідження, визначення мети, постановка завдань моделювання.

Основною метою створення моделі є розроблення найбільш оптимального щодо форми і цілісного щодо структури образу роботи психолога з дітьми із синдромом Дауна та їхніми батьками.

Відповідно, основними завданнями моделювання психологічного супроводу є:

1) створення теоретичної та емпіричної моделей конструювання середовища, що складає освітній простір дитини із синдромом Дауна;

2) операціоналізація основних конструктивів моделі психологічного супроводу дітей із синдромом Дауна.

2. Обґрунтування необхідності звернення до методу моделювання.

Термін «моделювання» використовується для позначення наукового методу, що полягає в здійсненні різних процедур, пов'язаних з моделлю (створення, перетворення, інтерпретація), причому для його розкриття вживаються такі категорії, як «наслідування», «відтворення», «аналогія», «відображення».

Основними завданнями психологічного супроводу можна виділити:

– супровід кожного учня впродовж усього процесу навчання, тобто створення умов для його успішного навчання та особистісного зростання в межах педагогічного середовища;

– участь у проектуванні «індивідуальної траєкторії» кожного школяра (прогнозування перспектив його психосоціального розвитку);

– відстеження психолого-педагогічного та соціального статусу школяра із синдромом Дауна, його динаміки впродовж усього навчального процесу;

– вирішення конкретних психологічних проблем, що виникають у навчально-виховному процесі;

– надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу, які мають проблеми психологічного, педагогічного та соціального характеру;

– встановлення діалогу між учнями, їхніми батьками та педагогами, формування готовності до пошуку варіантів вирішення проблем, формування адекватної поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях;

– створення умов для розвитку устремлень дітей та дорослих (пізнавальних, емоційно особистісних) через вивчення особистості дитини із синдромом Дауна, прогнозування перспектив її розвитку та саморозвитку.

Головний принцип роботи – індивідуальний підхід, який включає: виявлення причин та визначення шляхів подолання різноманітних труднощів особистісного зростання;

пошук внутрішніх ресурсів та опора на них; виявлення інтересів, потенційних здібностей з метою їх подальшого розвитку; формування індивідуальної неповторної особистості протягом усього періоду навчання.

Серед інших принципів організації психологічного супроводу найбільш важливими є:

1. Принцип співбуття. Акцент робиться не на окремих психологічних впливах, а на створенні простору спільного буття, в умовах якого людина усвідомлює себе у своїх зв'язках зі світом (суб'єктивний образ світу) та засвоює продуктивні способи соціальної взаємодії.

2. Принцип розвитку особистості, який передбачає визначення неминучості та причинно-наслідкової зумовленості розвитку дітей у процесі психологічного супроводу, незважаючи на ступінь та характер вад їхнього розвитку. Цілеспрямований, ефективно організований психологічний супровід обов'язково зумовить позитивну динаміку та розвиток дитини.

3. Принцип рефлексивності та саморегуляції, який пов'язаний з обов'язковим урахуванням та залученням до процесу психологічного супроводу потенціалу особистісної сфери школяра із синдромом Дауна, формування його адекватної самооцінки, оцінки оточення, оцінки життя, свого місця в ньому та своїх перспектив.

4. Принцип неперервного моніторингового супроводу, який полягає у необхідності обов'язкового відстеження утруднень та результативності процесу психологічного супроводу з метою забезпечення оперативного реагування та корекції соціального, педагогічного і психологічного впливу на дитину. Неперервність відстеження зумовлена тривалістю самого процесу психологічного супроводу.

5. Принцип ранньої психологічної допомоги передбачає забезпечення раннього виявлення й ранньої діагностики відхилень у розвитку дитини для визначення її особистісних потреб. Сучасна освіта та система психологічного супроводу передбачає максимальне скорочення розриву між моментом виявлення порушень у розвитку дитини й початком цілеспрямованої психокорекційної допомоги.

6. Принцип соціальної адаптації та інтеграції дитини в суспільство. Корекцію недоліків розвитку треба розглядати не як самоціль, а як засіб забезпечення дитини із синдромом Дауна максимальною життєвою для неї самостійністю та незалежності в соціальному житті. Соціальна спрямованість дає змогу подолати або значно зменшити «соціальне випадіння», сформулювати

різні структури соціальної компетентності та психологічну підготовленість до життя в соціумі.

7. Принцип психологічного оптимізму зумовлений, з одного боку, рівнем сучасного наукового і практичного знання про потенційні можливості дитини із синдромом Дауна, а з іншого боку, уявленнями про сучасні психологічні можливості абілітації та реабілітації дітей з вадами розвитку.

8. Принцип реалістичності: психолог не бере на себе завдання «переробити», а лише допомагає подолати внутрішні та зовнішні конфлікти, позитивно прийняти себе у світі, взяти всю повноту відповідальності за власне життя на себе.

Основними напрямками психологічного супроводу в системі спеціальної освіти мають бути діагностика, розвиток та корекція особистості, психопрофілактика. У змісті психологічного супроводу найважливішим є:

формування у суб'єктів соціальної взаємодії вмінь жити в соціумі, ефективно взаємодіяти з іншими людьми; розвиток толерантності до інших точок зору;

розвиток навичок взаєморозуміння; формування комунікативної компетентності; розвиток здатності до подолання життєвих проблем; стимулювання пізнавальної активності; формування навичок саморегуляції та впевненості у собі; розвиток умінь самоорганізації (самостійність у плануванні, самоконтроль тощо); формування умінь у сфері самовизначення (розуміння власних завдань у конкретній ситуації, визначення відповідної лінії поведінки тощо).

Таким чином, за метою і спрямованістю психологічного впливу можна виділити основні напрями психологічного супроводу.

Психодіагностичний складник, що спрямований на поглиблене психологічне вивчення школяра, виявлення індивідуальних особливостей психічного й соціального розвитку та причин їхніх можливих порушень. Психодіагностика різних сторін особистості дитини має проводитись за допомогою науково перевірених методів дослідження. У практиці дитячої психодіагностики мають застосовуватись не стільки нові, скільки перевірені часом, валідні, точні та надійні методики, оскільки в протилежному разі виникає можливість отримання недостатніх для правильних висновків даних, що становлять серйозну загрозу благополуччю дитини.

Психопрофілактичний напрям, що полягає у допомозі на рівні попередження життєвих труднощів у дитини, її навчальних або інших перевантажень, екстремальних і стресових станів, глибоких емоційних переживань або навіть психічних розладів. Психопрофілактика проводиться зазвичай за

результатами діагностики дитини, спостереження за умовами її життя, прогнозування посиленого впливу на неї тих чи інших зовнішніх чинників. Вона також проводиться з дітьми, що наближаються до однієї з вікових криз, з дітьми, що відрізняються підвищеною чутливістю, багатою уявою, явною обдарованістю та іншими психологічними особливостями, а також з дітьми, що змінюють місце навчання, які втратили когось з батьків у результаті смерті або розлучення тощо.

Психокорекційна робота спрямована на виправлення тієї або іншої психологічної особливості, що заважає школяру оптимально функціонувати, добре почуватися, бути в нормальних стосунках з дітьми і дорослими. Наприклад, до особливостей, що потребують психокорекції, можуть бути віднесені занадто висока (неадекватна) або занижена самооцінка, агресивність, егоїстичні риси характеру, нечутливість до людей, їхніх переживань, настрою, проблем. Окрім того, вона може бути корисною для корекції установок, норм і стереотипів поведінки, вирішення завдань психологічної адаптації.

Психокорекція як напрям діяльності психолога орієнтована передусім на школярів з різноманітними психологічними проблемами і спрямована на їх вирішення. Це, як правило, певні проблеми із засвоєнням соціально прийнятних форм поведінки, в спілкуванні із дорослими та однолітками, психологічному самопочутті й таке інше. Для надання психологічної допомоги таким школярам має бути продумана система дій, конкретних психологічних заходів, що допоможуть підлітку подолати або компенсувати власні проблеми.

Психолог, працюючи з великою кількістю дітей, здебільшого не може створювати під кожну проблему індивідуальну програму корекції.

Психокорекційна робота може здійснюватись як у формі індивідуальної, так і групової діяльності. Вибір конкретної форми роботи залежить від характеру проблеми, віку дитини, її побажань. Для того щоб отримані школярем психологічні знання виступили свого роду каталізаторами внутрішніх процесів, необхідно дуже серйозно підходити і до відбору змісту, і до вибору форм роботи.

У відборі змісту дуже важливо враховувати не тільки вікові потреби й цінності школярів, рівень їхнього реального розвитку, готовності до засвоєння тих або інших знань і навичок, але й реальну групову ситуацію в тому або іншому класі, наявні актуальні психологічні проблеми.

Психолого-педагогічні конфлікти, що виникають у навчально-виховному процесі у разі зіткнення вимог та інтересів педагогів, учнів, батьків, керівників, потребують гармонізації відносин у системах: «педагог–учень», «педагог–учні», «учитель–вихователь» (або інший вчитель), «педагог–батьки», «педагог–адміністратор» (директор, завуч, голова методоб'єднання тощо).

Крім того, всі ці люди потребують психологічних знань, які дали б їм змогу краще зрозуміти закономірності та особливості психосоціального розвитку дітей із синдромом Дауна, що, своєю чергою, допоможе їм більш ефективно впливати на цей процес.

Висновки з проведеного дослідження. На основі узагальнення результатів цього етапу дослідження розроблено теоретичну основу психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна. В основу дослідження покладено системний підхід до розгляду психологічного супроводу, який ґрунтується на засадах структурно-функціональної моделі.

Теоретико-методологічна основа концептуальної моделі психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна здійснювалася на основі загальних принципів психодіагностики, принципів нейропсихологічного, суб'єктного, когнітивного, системно орієнтаційного, структурно-функціонального підходів та культурно-історичної теорії Л. Виготського.

Наступним завданням нашого дослідження ми вважаємо з'ясування особливостей психологічного супроводу школярів із синдромом Дауна, який містить окремі компоненти підтримки дітей (особливості особистості, поведінкові характеристики,

самооцінка, соціальна пристосованість, взаємини з оточуючими, рівень шкільної мотивації) та батьків (особливості особистості, емоційний стан, ставлення до хвороби дитини, рівень емоційного вигорання), виявлення специфіки функціонування в умовах школи та сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дидактичні та методичні засади спеціальної освіти розумово відсталих дошкільників: нав.-метод. посіб. / Н.О. Макаруч, А.М. Висоцька, О.В. Чеботарьова, А.В. Міненко, С.В. Трикоз, Г.О. Блеч, І.В. Бобренко, І.В. Гладненко. К.: Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2014. 337 с.
2. Кобильченко В.В. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з порушеннями зору: монографія. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. 205 с.
3. Колупасва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: науково-методичний посібник. К.: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
4. Прохоренко Л.І. Експериментальна модель формування саморегуляції навчальної діяльності школярів із затримкою психічного розвитку. Вісник Одеського національного університету. Психологія. 2017. Т. 22, Вип. 3 (45). С. 52–61.
5. Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями зору та інтелекту: навчально-методичний посібник. / За ред. В.І. Бондаря, Л.С. Вавіної, В.В. Тарасун. Київ: Інститут спеціальної педагогіки АПН України. 2008. С. 284.
6. Сак Т. Організація навчання школярів із затримкою психічного розвитку різних психолого-педагогічних типів. Особлива дитина: Навчання і виховання. № 1, 2017. С. 13–21.
7. Соколова Г.Б. Проблема психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в наукових дослідженнях. Вісник Одеського національного університету. Психологія. 2017. Т. 22, Вип. 4 (46). С. 52–59.